

«Kuwaýy - Seýýareden»

«Wagnere»: Ethemden Prigožine

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 26 января, 2025

"Kuwaýy - Seýýareden" "Wagnere": Ethemden Prigožine

«KUWAYÝY-SEÝÝAREDEN» «WAGNERE»: ETHEMDEN PRIGOŽINE

Prigožiniň esgerlerini paýtagt Moswka tarap sürmegi maňa Milli Azat-edijilik urşy ýyllarynda Ethemiň ýörite birlikleri «Kuwaýy-Seýýare» bilen turzan topalaňyny ýatlatdy

Russiýanyň soňky 300 ýyllyk taryhyna seredilende, awtoritar, hatda totalitar liderleriň taryhydygyny görmek bolýar. Üstesine, režimleriň dürli-dürli bolmagy ýagdaýy üýtgetmeýär. Patyşa Russiýasy döwründe Pýotr I, Sowet Soýuzy döwründe Stalin, biziň günlerimizde Putin.

Hersi biri-birinden üýtgeşik şahsyýetlerdigine garamazdan, awtoritar aýratynlyklary birmeňzeşdir. Putin Russiýany galkyndyran adam boldy. Emma elden giderilen ýerleri ýañadandan aýdyp almak ýa-da öňki effektiw ugurlarynda gaýtadan täsir ediji güýje eýe bolmak, Sowet Soýuzy döwrüne meňzeş güýje ýetmek meýli Putiniň birikdiriji, yöne awtoritar liderliginden soňam aç-açan ýagdaýda duýulýar.

Russiýa Federasiýasy Ukraina çozandan soň iň hereketli ýigrimi dört sagadyny 24-nji iýunda başdan geçirdi. Hakynatutma harby topar hökmünde soňky ýyllarda ünsi özüne çeken «Wagner» toparynyň başlygy Ýewgeniý Prigožin topalaň turuzmaga synanyşdy. Topalaňyň yzynyň dowam edip-etmejekdigi belli däl, ýöne Putiniňem bolýar diýmegi bilen Belarus respublikasynyň prezidentiniň arada durmagynda ylalaşyga gelindi. Topalaňyň duýdansyz turşy ýaly, az salymlyk dowam etmegi-de wakanyň möhümligini pese gaçyranok. Çünki Prigožiniň bronemaşynlardan we hakynatutma harbylardan ybarat konwoýy paýtagt Moswka tarap sürmegi maňa Milli Azat-edijilik urşy ýyllarynda Etheminiň ýörite birlikleri «Kuwaýy-Seýýare» bilen turzan topalaňyny ýatlatdy.

Prigožin jemgyýetçilige beren beýanatynda «24 sagadyň dowamynda Moskwanyň 200 km alkymyna geldik. Belli bir wagta çenli urşujylarymyzyň ganyndan ýeke damja hem dökülmedi» diýdi. Şu ýerde Prigožin özüniň güýjüni-de görkezdi. Prigožin döwlet agdarlyşygyny geçirmek maksadynyň ýokdugyny, bar isleýän zadynyň adalatdygyny aýtdy. Ukraina urşunda öňki hatarlarda söweşen «Wagner» birlikleriniň we başlygynyň uzak wagtlap Goranmak ministrliginiň Baş Ştabynyň başlygy Waleriý Gerasimow we Goranmak ministri Sergeý Şoýgu bilen oňuşmaýandygyndan köpler habarlydy. Şol geçen wagtyň dowamynda Şoýgu-Gerasimow toparynyň «Wagner» toparyny gözegçilik astyna almaga synanyşmagy ara tow düşmegine getirdi.

Prigožin eýýäm näçe wagt bäri esgerlerini ýeterlik ýarag we ok däri bilen üpjün etmeýändigi üçin Şoýgudyr Gerasimowdan öýkelidi. Üstesine Putin bu iki emeldarynyň Ukrainada urşup ýören ähli hakynatutma harby toparlary Goranmak ministrliginiň garamagyna geçirmek hakdaky kararyny goldady welin, ol muny özüne garşy gurnalýan operasiýa hasaplady we karara boýun egmekden ýüz dönderdi.

Russiýanyň döwlet baştutany Putin Prigožiniň topalaňyny watana dönüklük we ýurdy arkadan pyçaklamak hasaplady. Putin köne dostuna ýowuz daramak bilen öte geçmedi diýseňem boljak. Ukraina urşy şular ýaly uzaga çekip we başagaýlyga salyp durka bu bolup geçenler Günbatarda «eýse Putinden dynaýjakmykak?» umydyňy döretdi, ýöne uzak dowam etmedi. Belarusyň ara girmegj bilen ylalaşyga gelindi. Prigožin topalaňçy goşun bölümlerine Moskwa tarap hereket etmek üçin beren buýrugyny yzyna aldy we bölümleriň garnizonlaryna gaýdyp barmagyny buýurdy.

Ylalaşyga görä, Moskwa hökümeti Prigožiniň Belarusa gitmegine razylyk berip, oňa hiç hili jeza bermejegine kepil geçdi. Şeýle-de, topalaňa gatnaşan «wagnerçileriňem» bagyşlanjagyna kepil geçildi.

Aslynda soňky günlerde Russiýada şu boýunça bolup geçenler Azat-edijilik urşy wagtynda Ethemini we onuň ýaragly «Kuwaýy-Seýýare» goşun bölüminiň gözegçilik astyna alynmagy we nyzamly goşunyň-Ismet (Inönü) beýini tabynlygyna girmeginiň talap edilmeginiň topalaň turmagyna sebäp bolşuna meňzeýär.

Ethem gelip çykyşy boýunça çerkezlerden bolup Bandyrmada dünýä inipdir. Ethem Aly beýini baş oglunyň körpesi eken. Onuň iki agasy rum garakçylary bilen bolan çaknyşykda wepat bolupdyr,

iki agasy-da ofiser bolupdyr. Ofiser agalarynyň biri Reşit köp fronta gatnaşypdyr. 1919-njy ýylda jemlenen iň soňky osmanly mebusan (deputatlar) mejlisine Saruhan (Manisa) deputaty bolup gatnaşdy. Mejlisiň dargadylmagy bilen Ankara geçip, Birinji Mejlise girdi. Ethem bolsa agalary ýaly ofiser bolmady. Kakasyny diňlemän öýden gaçyp kiçi harby gullukçylary (seržantlary we starşinalary) taýýarlaýan mekdebe girdi. Balkan urşunda ýaralandy. Guşçybaşy Eşrefiň dolandyryýan «Teşkilaty-Mahsusasynyň» (Kontrrazwedka gullugy) Birinji jahan urşundaky operasiýalarynyň çäginde Yrakda, Eýranda, Owganystanda boldy. Ethemniň özüni alyp barşy garakçylyga we galtamançylyga ýakyndy. Ol Birinji jahan urşunyň ahyrynda Izmiriň häkimi Rahmi beýiň ogluny zamuna alyp, ep-esli pul soýdy. Ony garakçylykdan gahrymançylyga geçiren3m grek okkupasiýasydy. Grek okkupasiýasynyň garşysyna Demirçi Mehmet epe, Ýörük Aly epe ýalylardan tapawutly toparlanmagy makul bildi. «Kuwaýy-Seýýare» diýilýän Ethemniň golastyndaky goşun bölümleri döwletiň içinde döwlet, goşunyň içinde goşun ýalydy. Gowy aýlyk alardylar, özlerini gödek alyp baryp, hiç kimi diňlemeýän berebekgeý toparlardy.

Mondrosdan soň goşunyň agramly böleginiň dargadylmagy we diňe bir bölek harby bölümiň galdyrylmagy patyşanyň we Stambul hökümetiniň dildüwşikçi syýasatynyň garşysynda gozgalaňlar we ýurduň basylyp alynmahy Ethemniň gymmatyny artdyrdy. Içerki gozgalaňlaryň basylyp ýatyrylmagynda oýnan roly we grek goşunlarynyň öňe süýşmegine garşy alyp baran partizançylykly urşy Ethemniň men-menligini we liderlik arzuwyny güýçlendirdi. Anzawur gozgalaňyndan Ýozgat gozgalaňyna çenli köp sanly gozgalaňy üstünlikli basyp ýatyrmak bilen birlikde gozgalaňçylary sud etmezden dardan asdyrdy. Sud proseslerini alyp barmaly sud edaralary barka, onuň beýden bolup ýörşüni Birinji Mejlisem halap baranokdy.

Ethemniň hökümetden bidin edenini edip, Ankarada oturanlary bardyram öýtmezligi geljekde boljak zatlaryň buşlukçysy ýalydy. Ethemniň nyzamly goşuna uýgunlaşmakda döretjek kynçylygy birinji gezek Ali Fuat paşa bilen girişen şowsuz Gediz hereketinde ýüze çykdy. Grek goşunyna garşy geçirilen operasiýa şowsuz tamamlandy.

Birinji Mejlisiň açyk diýip ygylan edilmeginiň yzysüre goşunyň täzeden düzülmegine girişildi. Munuň amala aşyrylmagynda Fewzi (Çakmak) paşa we Ismet (Inönü) beý jogapkärçiligi boýnuna

aldylar. Ankara hökümetini-de äsgermän başlan Ethemiň Günbatar frontunyň serkerdebaşysy Ismet beýiň tabynlygyna geçmejek bolşy gozgalaňdan has beter onuň liderlik arzuwynyň bardygyny alamatlandyrdy.

Nyzamly goşunyň düzüminde görkezme astynda gulluk etmek islemedik Ethem Birinji İnönü urşunyň öňüsyrasynda aýaga galdy. Munuň özi grek güýçlerine amatly mümkinçilik döretdi. Täze düzülen türk goşuny iki oduň arasynda galdy. Türk goşuny Ethemiň güýçlerini derbi-dagyn etdi, gozgalaňy basyp ýatyrdy. Ethem duşmandan – grek güýçlerinden dalda gözledi. Grek güýçleriniň Uly Garşylyklaýyn hüjümden soň ýurduň çäginden atylyp zyňyldy. Ethemem grekler bilen bile ýurtdan gitdi. Ölýänçä-de Türkiýäniň garşysyna amala aşyrylan operasiýalara gatnaşdy. 150-lik sanawa-da giren Ethem günäsiniň geçilendigine garamazdan ýurda gaýdyp gelmedi. Aýratynam Ethemiň harbylykdan – «Teşkilaty-Mahsusanyň» gullukçylygyndan garakçylyga, garakçylykdan gahrymanlyga, gahrymanlykdan dönüklige uzaýan hekaýaty, ine, şular ýaly.

Nazym Hikmet «Kuwaýy-Milliýe dessany» poemasynda Ethemiň dönükligini şeýle beýan edýär:

*“we 29-njy dekabır Kütahýa,
Dört top*

we 1800 atly hyýanat
ýagny, Çerkez Ethem
bir gije wagty
kilim we haly ýükli gatyrlary
goýun we sygyr sürülerini öňüne sürüp
duşmana geçdi
ýürekleri garaňky
kemerleri we gamçylary kümüşlidi
atlary we özleri semizdiler...
Ody we hyýanaty gördük».

Ethemiň asly çerkezlerdendi. Emma onuň eden bozgaklygy özüne degişlidi. Milli Azat-edijilik urşuna goşany goşan, öňbaşçylyk eden merdana çerkezler barmak büküp sanardan köp: Bekir Sami Günsaw, Rauf Orbaý, Ali Fuat Jebesoý, Emir Marşan... Beýleki bir ýandan çerkezlerden Ahmet Anzawuryň gozgalaňyny basyp ýatyranam ýene Ethemdi. Netijede Ethemiň dönükligini milletine däl-de, gara nebsine seredip baha bersek has dogry bolar.

Prigožindir «Wagner» barada aýdar bolsak, Ethemdir «Kuwaýy-Seýýare» bilen aralarynda meňzeşlikleri tapmak mümkin. Elbetde, aralarynda düýpli tapawutlary-da bar. Ethem basylyp alynan ýurduň raýaty we ol hakynatutma esgerlerini basybalyjylara garşy ulanan. Prigožin bolsa basylyp alnan ýurduň däl-de, basybalyjy ýurduň hakynatutma esgerleriniň serkerdesi. Ethem basybalyjy güýçleriň tarapyna geçen bolsa, Prigožin goňşy we doganlyk ýurda sygynýar. Hekaýanyň dowamynyň nähili boljagyny wagt görkezەر. Gürrüňsiz, taryhda wakalar birmeňzeş gaýtalanmasa-da, arasyndaky meňzeşlikleri hemişe-de tapyp bolýar.

Hakky UÝAR,
professor.

26.06.2023 ý. Taryhy makalalar